

Наталія Дічек

РЕЦЕПЦІЯ В ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Уперше порушено проблему введення поняття «рецепція» у методологічний апарат українських історико-педагогічних і порівняльно-педагогічних досліджень як їх особливу функцію. Обґрунтовано роль і специфіку рецепції у зазначених видах наукових досліджень, яка полягає в комплексності її завдань: «сприйняття і створення образу» та «транслявання й адаптація». Запропоновано три форми рецепції, типи моделей культурного трансферу, якими можна описувати стан рецепції зарубіжних педагогічних ідей і досвіду. Розкрито багатозначність поняття «рецепція» як дійового інструменту дослідження, багатоаспектного процесу, кроскультурного явища, а головне – як важливого феномена, що має бути введений до методології педагогічних досліджень, бо сприятиме впорядкуванню і систематизації теоретичної діяльності, надаючи їй осмисленого спрямування у сенсі визначення методологічної стратегії, усвідомленого вибору мети.

Ключові слова: рецепція, національний образ, текст, культурний трансфер, діалог культур, кроснаціональні освітні зв'язки.

Історія педагогічних ідей і шкільної освіти є окремою гілкою історії розвитку науки. У свою чергу, історія науки — це відгалуження загальної історичної науки, а отже, історія освіти підпорядковується її методології й досягненню ключової, фундаментальної мети – пізнання, яке є здобуванням, нагромадженням і систематизацією конкретно-фактологічного наукового знання про закономірності історичного розвитку суспільства і окремої особистості. Зауважимо, що свідомо вважаємо вивчення людини рівноцінним, основним складником історичного процесу, адже поділяємо визначення Марка Блока про те, що історія – це «наука про людей у часі» [14, 19].

У процесі оновлення й удосконалення методологічних підходів до здійснення історико-педагогічних і порівняльно-педагогічних досліджень визріла доцільність обговорити питання вивчення українськими дослідниками-освітянами історії і сучасного досвіду зарубіжної школи та інтерпретації зарубіжними науковцями історії розвитку шкільництва в

Україні, адже проголошення нашою державою євроінтеграційного вибору передбачає забезпечення ґрунтового знання і перманентного вивчення розвитку європейської культури, науки й освіти. Водночас продовжує бути актуальною й потреба створення об'єктивної і якнайповнішої історії розвитку української школи і педагогічної думки, що вмотивовує необхідність встановлення і висвітлення такого істотного аспекту, як рецепція вітчизняною педагогікою зарубіжних освітніх ідей і здобутків та висвітлення іміджу українства серед світового педагогічного загалу. Історіографічний аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчує, що, з одного боку, існує необхідність модернізації й розширення за допомогою сучасного методологічного інструментарію, напрацьованого світовою гуманітаристикою, знання про перебіг історико-педагогічних процесів у зарубіжжі, а з другого – аналіз показує фактичну відсутність досліджень, присвячених розкриттю проблеми *рецепції* зарубіжних ідей та їх «відлунню» у теорії і практиці вітчизняної школи.

Аналізуючи наукові розвідки й з інших галузей сучасного гуманітарного знання, присвячені питанню рецепції [4; 5; 7; 9; 11; 15; 18; 21; 31; 32], і порівнюючи їх з історико-педагогічною проблематикою¹ [1; 10], ми одержали підстави для висновку: рецепцію в сучасних українських історико-педагогічних дослідженнях в усій повноті цього складного поняття усвідомлено, тобто в сенсі розуміння теоретичних засад феномена, практично не використовують. Хоча на рівні творчої інтуїції (неусвідомлено) вона задіяна в дослідженнях, присвячених окремим освітнім персоналіям зарубіжжя, а тим більше – у порівняльно-педагогічних студіях, часом – і в студіях з історії вітчизняної освіти. Тому мета статті – сформулювати деякі перші теоретичні міркування щодо ролі і значення рецепції в історико-педагогічних та порівняльно-педагогічних студіях, оскільки розроблення цієї проблеми нині є «незораним дослідницьким полем», та обґрунтувати необхідність введення рецепції як істотної, особливої функції історії педагогіки (чи то вітчизняної, чи то зарубіжної) до її методологічного апарату.

Розпочнемо з термінологічного аналізу, бо переконані, що врахування і задіяння багатоманітності смислів поняття «рецепція», а отже, й функцій, є важливим для наукового загалу освітян, який має широко залучити його в обґрунтування теоретичних основ історико-педагогічних досліджень. Зауважимо лише, що аналізуватимемо ті тлумачення, які не стосуються сфери природничих наук.

Латинський термін «*гесеріо*» (прийняття) [29, 531] у європейську науку увійшов у XII ст., коли насамперед німецькі правники перейняли, точніше дослівно – запозичили положення римського права для вдосконалення своїх

¹ Здійснений історіографічний пошук не виявив публікацій, присвячених теоретичним роздумам щодо явища рецепції в історико-педагогічних дослідженнях. - *Авт.*

законів [30, 386], тобто здійснили рецепцію правових норм. За міркуваннями українського історика права Сергія Ткаченка, у юриспруденції рецепція постає як універсальний механізм розвитку права, а отже, й життя в суспільстві, як інструмент розвитку і вдосконалення правової системи [31]. Водночас, висновуючи, що правові системи не існують ізольовано, вони взаємодіють між собою, «ведуть нескінченний культурний діалог», науковець висуває тезу: рецепція – це «цивілізаційне щеплення», за допомогою якого розвивається світ [31]. З галузі права автор робить слушну екстраполяцію на всю гуманітарну сферу життя людей, стверджуючи, що саме наслідком рецепції є відомий нині феномен «багатошаровості культури», характерний навіть для відокремлено існуючих суспільств. На підтвердження він наводить міркування відомого німецького дослідника історії Месопотамії Адольфа Оппенхайма про те, що «скільки б не заглиблюватися в історію Месопотамії, навряд чи доберемося до такої стадії месопотамської культури, яку дійсно можна назвати «примітивною», тобто первісною» [25, 29].

Наступною галуззю наукового знання, де також активно вживається термін «рецепція», є теорія літератури, точніше літературна компаративістика. У цій царині розглядуване поняття має смисл «сприйняття», «створення образу» [6, 580]. Яскравим зразком рецептивного за своєю ключовою метою дослідження є монографія українського вченого, академіка Дмитра Наливайка «Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст.» (1998 р.). У передмові до твору автор пише, що «рецепція – це тип міжнаціональних культурних і літературних відносин, який особливо актуалізувався у другій половині ХХ ст.» [7]. При цьому вчений акцентує саме на такій функції рецепції, як відображення ментальності, культури інших народів, й у підсумку – творення «національних іміджів» у свідомості реципієнта (спочатку дослідника, автора твору, а далі – читача). Таким чином, він доводить, що рецепція є галуззю імагології, яка займається вивченням національних образів народів або регіонів в інших народів. До того ж, у баченні Д. Наливайка, рецепція – це ще й «коригуюче дзеркало» для того, хто сприймає [Там само].

Для нас істотною видається думка вченого про те, що велика роль у творенні «національного образу належить індивідуальностям, які водночас вбирають позаіндивідуальні елементи (знання, правду, міфи) про інші народи» [Там само]. Таке міркування обґрунтовує виняткову важливість біографічних студій, які створюють портретну галерею діячів культури, що є не лише доповненням духовного життя суспільства [19, 55], а й своєрідним «соціокультурним виміром історії».

Із середини 1960-х рр. у сучасному європейському літературознавстві сформувалася окрема теорія рецепції, яка до нашого часу вже розгалузилася на різні течії. Її фундаторами стали представники німецької літературної критики Хане Роберт Яусс, Вольф Ізер [3]. Одним з її основних положень є

таке: реконструкція контексту створення чи сприйняття твору (у Х. Р. Яусса - «горизонт сподівань», або вплив соціальних, культурно-історичних, естетичних уявлень автора на читача) допомагає відновити історію його рецепції й вписати його в історичний процес еволюції літератури [33, 62]. Таким чином було зроблено спробу подолати вододіл між літературою та історією, між естетичним й історичним пізнанням. Тут доречно навести й суголосою за смыслом відому максиму Г.-Г. Гадаме-ра про те, що «історія – це текст» [17], а історія і суспільство є тим, що може бути прочитане. Звернемо увагу на те, що основною джерельною базою для істориків освіти є саме різноманітні тексти, тобто писемні джерела, тому міркування теоретиків літератури є для нас присутнім через очевидну спорідненість бази дослідження.

Протягом останніх десятиріч ХХ ст. в гуманітаристиці поступово сформувалося сприйняття людської культури як єдиного «інтертексту», який слугує перед текстом будь-якого нового тексту [28, 37]. Як зазначає Олена Мельникова, важливим наслідком трансформації культурної традиції у «великий інтертекст» стало розчинення реципієнта у варіантах інтерпретації текстів культури, кожен з яких може бути витлумачений таким чином чи таким чином, залежно від суб'єктивних уподобань інтерпретатора [24, 240]. Таку ліберально-плюралістичну настанову варто враховувати й історикам педагогіки, аби, усвідомлюючи множинність значень тексту, створювати більш об'ємні моделі минулого освітнього досвіду.

Нарешті, переходячи до рецепції в історичних студіях, зазначимо, що в теоретичних роздумах зустрічається розмаїття тлумачень визначень і видів рецепції. Наприклад, якщо звернутися до «Словника античності» німецьких авторів Й. Іршмера, Р. Йоне [27], то в ньому рецепція - це «свідоме запозичення й освоєння багатства чужої культури з метою збагачення власної». Автори виокремлюють рецепцію, що здійснюється: свідомо і несвідомо, пасивно (вибірково, опосередковано (через переклад) і безпосередньо) і активно - через наслідування (копіювання); через створення нового на основі античної теми; через перероблення античного мотиву [Там само].

Сучасні російські історики Андрій Ліхацький [21] та Ірина Савельєва [26] синонімічно до поняття «рецепція» використовують термін «культурний трансфер», яким окреслюють процес аналізу практик, текстів і дискурсів, запозичуваних з вихідної культури. Перш ніж стисло схарактеризувати динаміку «культурного трансферу», зазначимо, що він спирається на сукупність методологічних прийомів, характерних для вже добре відомого культурологічного підходу. Ці інструменти забезпечують аналіз будь-якої галузі суспільного і психологічного життя (у тому числі освіти і педагогіки) крізь призму таких системоутворювальних культурологічних понять, як культура, культурні норми й цінності, уклад життя, культурна діяльність [18, 6]. Оскільки в найширшому сенсі виховання є феноменом культури і його

також тлумачать як посередника між людиною і культурою, тож механізми взаємодії виховання і культури з особистістю повинні мати спільну основу, якою в культурологічних концепціях постає механізм діалогу. Згідно з теорією культурного діалогу Михайла Бахтіна, діалог – це явище міжлюдське, природне, ненасильницьке, динамічне, таке, що припускає «інші голоси» у спілкуванні людей [12, 445].

Про невичерпність діалогічної властивості культури як чинника продукування нових смислів, чинника творчого саморозвитку культури писав Юрій Лотман. Як і вже згадані правник С. Ткаченко, історик А. Опенхайм, Ю. Лотман, переконливо, але з позиції філософії культури доводив, що ізольований розвиток культури можливий лише в абстракції, кожна культура вписується в контекст іншої культури, обмін з якою створює невичерпні можливості подальшого руху вперед: «Будь-яка система живе не лише за законами саморозвитку, а й включена до різноманітних зіткнень з іншими культурними структурами. <...> Історію культури будь-якого народу можна розглядати з двох точок зору: по-перше, як іманентний розвиток, по-друге, як результат різноманітних зовнішніх впливів. Обидва ці процеси тісно переплетені, і розділити їх можна лише в порядку дослідницької абстракції» [22, 63].

В аспекті зазначеного для істориків педагогіки важливим є постулат про те, що «діалог культур» передбачає не їх оцінку (краще-гірше), а встановлення своєрідності кожної з них через зіставлення і осмислення на основі врахування «горизонтів очікувань».

Повертаючись до питання динаміки «культурного трансферу», зазначимо, що вона може бути описана як послідовність таких дій дослідника: добір, подача (трансляція), рецепція (сприйняття). Своєю чергою, трансляція постає у двох вимірах: це й дослідницький інструмент, і авторська позиція дослідника, за якою можна судити про його методологічні уподобання, глибину занурення в тему. І тут принципово важливою виявляється застосовувана ним «політика посилянь», тобто добір сукупності джерел, якими оперує і до яких звертається за аргументами.

Історики конструюють різні моделі «культурного трансферу». Скажімо, німецький учений Уго Беттерлі обґрунтував існування 4 його моделей: культурний дотик; культурний контакт; культурне зіткнення; культурне зрощування [21]. На нашу думку, якщо, відштовхуючись від зазначених моделей, спробувати визначити типи моделей, якими можна описати стан сучасної рецепції зарубіжних педагогічних ідей і досвіду українськими науковцями, то по відношенню до європейської і американської спадщини це моделі «культурного дотику» і дискретний «культурний контакт». А по відношенню до російської спадщини - нині це перехід від моделі «культурного зрощування» до моделі «культурного зіткнення».

Завершуючи з пролегоменами, перейдемо до формулювання власних

міркувань щодо суті і можливих форм рецепції як елемента наукового апарату дослідження з історії педагогіки, спираючись на напрацювання суміжних наук й реалізуючи актуальний і безперечно плідний міждисциплінарний підхід.

Оскільки історія педагогіки як галузь наукового знання про людину має багатоаспектний предмет свого вивчення – історію розвитку теорії та практики виховання, то вона є не тільки історією науки, тобто конкретного професійного світу в контексті соціального середовища, а й історією ідей та їх практичного втілення, історією уособленого педагогічного досвіду і масових культурно-суспільних наслідків освітніх трансформацій. Тому рецепція в історико-педагогічних дослідженнях має специфіку, що, на наш погляд, полягає в поєднанні функції «сприйняття і створення образу» з функцією «транслявання і адаптація».

Спочатку звернемося до студій, присвячених вивченню зарубіжних педагогічних надбань. Вони тлумачать рецепцію як двоєдиний процес: з одного боку – це їх теоретичне засвоєння (через послідовно виконані процедури добору, вивчення, інтерпретації й трансляції текстів та їх критики), з другого – це використання або пристосування освітніх концептів чи їхніх елементів, адаптація до вітчизняних освітніх реалій. Варто розглядати пряму рецепцію (первинну), або пряме «перенесення», і похідну (вторинну), тобто використання ідей чи досвіду в модифікованому, трансформованому вигляді.

Хочемо наголосити, що перше з наведених комплексних завдань рецепції як теоретичного освоєння і уведення в культурний простір України педагогічних здобутків зарубіжжя донині не втратило своєї актуальності, бо, по-перше, ми до сих пір послуговуємося першоджерелами класиків зарубіжної педагогіки, які здебільшого були перекладені ще в радянський час (маємо на увазі характерні для того історичного періоду цензурні втручання в тексти), а нові переклади (та ще українською мовою) з'являються вкрай рідко, як і переклади тих праць, що належать не уведеним до сучасного українського наукового обігу авторам, які мало відомі нам, проте знані за рубежом (наприклад, творчість Джона Холта, Джеймса Конанта, Елізабет Пібоді, Фрідріха Фьорстера).

У цьому аспекті поширеною професійною вадю дослідників історії педагогіки, яку слід подолати, вважаємо не володіння іноземними мовами, без чого «культурний трансфер» залишається переважно на рівні «культурного дотику». Але життя в час поширення глобалізаційних процесів, або, як означають наш час французькі та російські вчені, - в «епоху перекладів» [8], вмотивовує звертання до оригінальних інтелектуальних продуктів, якнайширше використання культурної інформації.

По-друге, домінуючі в українській педагогічній компаративістиці дослідження 1 процесів у сучасній освітній сфері зарубіжжя є безперечно актуальними, але їх результати потребують ширшого оприлюднення і

уведення в науковий обіг. Особливо істотного значення набуває активна трансляція (переклад і поширення) нових текстів, які б стали надбанням широких освітянських кіл України.

Продовжуючи визначення можливих й існуючих форм рецепції в порівняльно-педагогічних студіях, пропонуємо виокремлювати такі: перша — аналітичний опис, коментування і засвоєння ідей (це - найпоширеніша форма рецепції). Друга — безпосереднє введення доцільних зарубіжних доробків у педагогічну теорію і шкільну практику (ця форма — рідкісне явище у нашій освітній дійсності). Третя форма – використання ідей для створення на їх основі нових навчально-виховних концепцій, моделей, технологій. Вважаємо її перспективною, адже зарубіжна педагогіка нагромадила цінний, різноманітний і ефективний досвід, вивчення якого було і є необхідним для пришвидшення розвитку вітчизняної науки. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, що спирається на національні риси українців. Водночас дослідження педагогічних ідей різних народів, установа кроснаціональних освітніх взаємозв'язків розширює педагогічну культуру кожної нації, тому переконані, що необхідне ширше вивчення і творче адаптування кращих здобутків, які сприятимуть розвитку теорії й практики сучасної української освіти.

Щодо досліджень вітчизняної освіти і педагогічної спадщини, то й в них, на нашу думку, феномен рецепції знаходить своє місце, бо дослідник, занурюючись у безмежжя текстів, розмислів видатних педагогів і пересічних учасників педагогічного процесу, свідомо чи інтуїтивно, також здійснює функції «сприйняття і створення образу» освіти, але не в «іншій» культурі, а в рідній, чим збагачує відтворення розвитку національної культури.

Прикладаючи міркування американського літературознавця А. Балакян до галузі рефлексії освітніх надбань, наголосимо, що вивчення механізму рецепції спрямоване на вдосконалення розуміння *іншого* навчально-виховного досвіду, змінюваних стандартів перцепції його сенсів, і сьогодні «поцінювання рецепції стає претекстом для формулювання теорій актів власне оцінювання» [2].

В и с н о в к и . Рецепція — багатозначне поняття, дійовий інструмент, багатоаспектний процес, кроскультурне явище. Як поняття, що слід ввести до сучасного методологічного апарату педагогічної науки, рецепція сприятиме теоретичній діяльності дослідника, впорядковуючи її, слугуючи осмисленому визначенню методологічної стратегії, тобто усвідомленому добору мети дослідження. Як інструмент історико-педагогічного й порівняльно-педагогічного дослідження рецепція дає можливість оцінити національний педагогічний досвід, творячи «дзеркало» для його розгляду, дає матеріал для розвитку освіти або вдосконалення її окремих елементів через наповнення їх новим смислом і ефективним

досвідом. Як багатоаспектний процес рецепція стає особливо характерною для гуманітарних наук у модерну добу. Як культурне явище рецепція пронизує всю ноосферу сучасності, бо є універсальним механізмом розвитку Культури.

1. *Адаменко О. В.* Публікації й дисертації українських авторів-з питань навчання школярів (друга половина ХХ ст.): бібліограф, покажчик / О. В. Адаменко, Е. А. Панасенко. – Луганськ : В-во Б. І. Маторіна, 2013. – 299 с.
2. *Балакян А.* Літературна теорія та літературна компаративістика / Анна Балакян // Слово і час. – 2014. – № 3. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoschas.in.ua/sndex.php?option=com_content&task=view&id=87&Itemid=34 (Зчитано з екрану 10.11.2014.)
3. *Грабовий Г.* До історії української літератури: дослід, есе, політика / Григорій Грабович. – К. : Основа, 1997. – 604 с / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litorus.org.ua/hrabo/hr.htm (Зчитано з екрану 9.11.2014.)
4. *Дробіт І.* Аспекти рецепції історії у британському романі 80 – 90-х років ХХ ст./ Ірина Дробіт // Літературні обрії. – Вип. 16. – 2010. – С. 44 – 50.
5. *Куций І. П.* Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830 – 1894). – Автореф. ... канд. іст. наук. - Львів, 2004. – 17 с.
6. *Літературознавчий словник-довідник.* - 2-е вид. - К. : Вид. центр «Академія», 2007. – 890 с.
7. *Наливайко Д.* Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Дмитро Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 784 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litorus.org.ua/ochuma/ochrus.htm (Зчитано з екрану 8.11.2014)
8. *Переклад з погляду теоретика [без ПІБ]* // Слово і час. – 2007. – № 5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=93&Itemid=34 (Зчитано з екрану 11.11.2014)
9. *Потапенко Я. О.* Трансформації базових моделей рецепції Другої світової війни в українській історичній науці початку ХХІ ст. / Я. О. Потапенко // Історична пам'ять. 2013. - № 29// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (Зчитано з екрану 2.11.2014)
10. *Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995-2014) :* хронологічно-

- тематичний покажчик закоординованих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01/ наук, редактор Сухомлинська О. В.; наук, консультант Побірченко Н. С.; упоряд.: Коляда Н. М., Албул І. В., Бондаренко Г. В., Шевчук О. М. – Умань : ФОП Жовтий, 2014. - 357 с.
11. *Червінська О.* Рецепція історичної постаті на перетині науки та художніх Дискурсів (Жанна Д'Арк) / Ольга Червінська // Історична панорама: зб. наук, праць. – Чернівці, 2009. – Ч. 2 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.info-library.com.ua/books-text-10289.html (Зчитано з екрану 2.11.2014.)
 12. *Бахтин М. М.* К методологии гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
 13. *Беззубова О. В.* Рецепция «постсоветского» в дискурсе повседневности / О. В. Беззубова // Человек постсоветского пространства: сб. матер, конф. – Вып. 3. – СПб., 2005. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: anthropology.ru/ru/texts/bezzubova/postsoviet_10.html (зчитано з екрану 7.11.2014.)
 14. *Блок М.* Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – 2-е изд. – М. : Наука, 1986. – 304 с.
 15. *Болебрух А. Г.* История и художественная литература: к специфике социальной рецепции / А. Г. Болебрух // Гуманитарный журнал. – 2011. – № 1 – 2 (зима-весна) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/698/Volebroukh.pdf?sequence=1 (Зчитано з екрану 7.11.2014.)
 16. *Большой юридический словарь* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.petrograd.biz/dictionaries/dictbiglaw17.php>
 17. *Гадамер Г.-Г.* Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М. : Прогресе, 1988. – 704 с.
 18. *Дегтярев Д. А.* Рецепция в контексте культурологического похода / Д. А. Дегтярев, А. В. Рогова // Уч. записки ЗабГУ. – 2013. – № 5 (52). – С. 29 – 34.
 19. *Иконникова С. Н.* История культурологических теорий / С. Н. Иконникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2005. – 474 с.
 20. *Кислицын К. Н.* Диалог культур в европейском образовательном пространстве / К. Н. Кислицын // Знание. Понимание. Умение. — 2010. — Вып. 3. — С. 57 — 62. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cyberleninka.ru (Зчитано з екрану 2.11.2014.)
 21. *Лихацкий А.* Рецепция западных теорий исторической науки в российских периодических и серийных изданиях (1988 – 2002) /

- Андрей Лихацкий // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://gefter.ru/archive/9130> (Зчитано з екрану 7.11.2014.).
22. *Лотман Ю. М.* Семиосфера. — СПб: «Искусство СПб», 2000. – 704 с. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: Vkom/doc752525_146744970?hash=fc2de899bd058c6b3&dl=a0dcl5b757a75afufe (Зчитано з екрану 7.11.2014.)
23. *Малигина И. В.* Семиосфера Ю. М. Лотмана: рецепция в современном социогуманитарном знании / И. В. Малигина // Культурологический журнал. – 2012. – № 2 (8). – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: ww.cr-journal.ru/rus/journals/140.html&jid=10 (Зчитано з екрану 9.11.2014.)
24. *Мельникова Е. Г.* Понятие рецепции: современные исследовательские подходы к анализу текстов культуры / Е. Г. Мельникова // Ярославский педагогический вестник. – 2012. – № 3. – Т. 1. – С. 239 – 242.
25. *Оппенхайм А. Л.* Древняя Месопотамия. Проект погибшей цивилизации / А. Лео Оппенхайм. – 2-е изд., испр. и доп. / пер. с англ. М. Н. Ботвинника. – М. : Наука, 1990. – 319 с.
26. *Савельева И.* Исторические исследования в XXI веке. Теоретический фронт / Ирина Савельева (публікація англ. мовою 2011 р.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gefter.ru/archive/author/saveyeva (Зчитано з екрану 2.11.2014)
27. *Словарь античности* / Й. Иршмер, Р. Йоне. – Пер. с нем. – М. : Прогресс, Лейпцигский Библиографический институт. – 1989 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dictionary_of_ancient.academic.gi/3515/ (Зчитано з екрану 2.11.2014)
28. *Современное зарубежное литературоведение (Страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины.* Энциклопедический справочник / науч. ред.: Е. И. Ильин, Е. А. Цурганова. – М. : Интрада- ИНИОН, 1999. – 319 с.
29. *Современный словарь иностранных слов.* – СПб. : «Дуэт», 1994. – 732 с.
30. *Тихомирова Л. В.,* Юридическая энциклопедия / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров / под. ред. М. Ю. Тихомирова. – М. : Юр. литература, 1994. – 526 с.
31. *Ткаченко С. В.* Рецепция права: идеологический компонент (2006) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://allpravo.ru/library/doc313p0/instrum6518/item6521.html> (Зчитано з екрану 11.11.2014)
32. *Чиглинцев Е. А.* Рецепция как интерпретация: античный образ в иных социокультурных условиях / Е. А. Чиглинцев // Проблемы истории, философии, культуры. – М. – Новосибирск. – 2007. – Вып. XVII. – С.171–177.

33. Яусс Х. Р. История литературы как провокация литературоведения [Текст] / Х. Р. Яусс; пер. с нем. Н. Зоркой // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 12. – С. 34 – 84.

Рекомендовано до друку. Д-р пед. наук проф.
дійсн. член НАПН України О. В. Сухомлинська